

N. N. SMELJAKOV: *S čego načinajetsja rodina*, Moskova 1975, 605 s. ALEC NOVE: *The Soviet Economic System*, Lontoo 1977, 379 s. EMMANUEL TODD: *La chute finale*, Pariisi 1976, 321 s. Neuvostoliittoa eri näkökulmista.

Neuvostoliitto on vielä ulkopuolisille paljossa suljettu maa mutta tiedon kulku sieltä päin on jatkuvasti parantunut. Olemassa olevaa tietoa voidaan kuitenkin tulkita kovin monella tavalla, siitä vakuuttuu, jos tutkii viime aikoina eri maissa Neuvostoliitosta kirjoitettuja kirjoja, vaikkapa talouselämää koskevia.

Neuvostoliitossa ilmestyy valtavasti omaa talouselämää kuvaavaa tekstiä mutta se liikkuu usein liian yleisellä ja analyttisesti

pintapuolisella tasolla ollakseen mielenkiintoista ulkomaalaiselle. Harvoin pääsee lukemaan mikro eli yritystason ongelmia kuvaavaa tekstiä siitä, kuinka taloussuunnitelmia kentällä toteutetaan. Varaulkomaankauppaministeri N. N. Smeljakovin muistelmatyypinen S čego načinajetsja rodina (Mistä alkaa isänmaa), joka ilmestyi sarjassa O žizni i o sebe (Elämästä ja itsestä) antaa mielenkiintoisia välähdyksiä myös talouselämän tästä puolesta. Smeljakov on Suomessa hyvin tunnettu maittemme välisen kaupan veteraani ja Suomen ja SNTL:n välisen kone- ja laitetöryhmän neuvostolaisen osapuolen puheenjohtaja. Vaikka kirja kulkee alaotsikolla »muistelmia ja mietteitä» on se ennen kaikkea kuvaus neuvostotaloudesta kirjoittajan kokemusten valossa ilman muisteluja yksityiselämästä. Kirjoittaja toteaaakin, että ihminen on syntynyt työtä varten.

Teos etenee kronologisesti kuvaten tekijän uraa Gorkin kaupungissa olevalta konepajalta koneenrakennuksen ministeriksi, Gorkin oblastin puoluesihteeriksi, kaupallisiin tehtäviin USA:aan (josta hän on kirjoittanut eri kirjan) ja lopulta varaulkomaankauppaministeriksi. Neuvostomaan lähistorian kulku, raskaan teollisuuden rakentaminen, sota, sovnaarhoosit ja niistä luopuminen heijastuvat kirjoittajan toiminnassa. Sovnaarhoosi-kokeilusta hän antaa positiivisemmän kuvan kuin yleensä on tapana. Stalin ja Hruštševkin vilahtavat tekstissä. Kirjan loppupuoli on omistettu ulkomaankaupalle tekijän laajan kokemuksen valossa.

Teosta ei tee mielenkiintoiseksi niinkään kirjoittajan omat tai niiden kautta kuvatut kansakunnan vaiheet vaan se kriittinen ote, jolla hän kuvaa monia talouselämän ilmiöitä. Lavean, kuvailevan tekstin lomassa Smeljakov antaa yllättäviä iskuja päin epäkohtia koskivatpa ne sitten maataloutta, teollisuutta, ulkomaankauppaa, tutkimustoiminnan tehottomuutta, teoloja tai sairaanhoitoa. Nykyvenäläisessä tekstissä tapaa harvoin tällaista suorasukaisuutta. Kirja, jonka painosmäärä on 100 000, onkin herättänyt melkoista huomiota Neuvostoliitossa ainakin ulkomaankauppapiireissä. Mm.

luku Neuvostoliiton kone- ja laiteviennistä s. 453—466 on hyvin paljastava, vaikka monet siinä esitetyt epäkohdat lieneekin jo korjattu. Luku on kirjan parhaita ironisoidessaan byrokraattista jäykkyyttä ja tehotomuutta. Myös luku Arvojen uudelleenarviointi s. 369—389 sisältää harvinaisia välähdyksiä järjestelmän puutteista. Mielenkiintoinen on tieto, että tiettyjen tuotantosaavutusten taakse kätkeytyykin kaksinkertaista laskentaa, jota mm. raskas teollisuus pyrkii harrastamaan ja jota tilastokäytäntö ei pysty eliminoimaan. Monien epäkohtien, mm. laadun heikkouden syynä kirjoittaja näkee kappalepalkkasysteemin (sdelštšina), josta hän kehottaa luopumaan mahdollisuuksien mukaan. On tietenkin selvää, että myös maan suuret saavutukset sosialismin rakentamisessa tuodaan useasti esille.

Smeljakovin tyyli on asiallista, sujuvaa, vailla paatosta vaikka paikoitellen yksityiskohtien rasittamaa. Ulkomaiselle lukijalle ovat ensimmäiset parisataa sivua mielenkiinnostomimpia, lähinnä historiaa, mutta loppua kohti kiinnostus lisääntyy kun siirrytään talouselämän ja ulkomaankaupan kysymysten pariin. Myös Suomesta on muutamia mainintoja, positiivisessa hengessä. Teos valottaa monelta kannalta ongelmia, joiden parissa neuvostotalous kappalee ja se heijastelee ilmeisesti hyvin taloudellisten päätöstentekijöiden ajattelutapaa maassa. Kirja on hyödyllistä, jopa kiehtovaa luettavaa kaikille Neuvostoliitosta kiinnostuneille ja idänkauppaa käyville henkilöille.

Neuvostotaloutta yleisemmällä tasolla käsittelee Glasgowin yliopiston Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan instituutin johtaja Alec Nove uusimmassa kirjassaan The Soviet Economic System. Nove, alkujaan pietarilainen emigrantti, nykyään lännen johtavia suunnitelmatalouden tuntijoita, on idässä huonomaineinen sovjetologi ja luopio. Nove on kirjoittanut vastaavan teoksen 1950-luvun lopulla sekä Neuvostoliiton taloushistorian. Uusi kirja on itsenäinen analyysi 1970-luvun ja tulevaisuuden ongelmista ja näkymistä.

Aikanaan oli lännessä yleistä käsitellä suunnitelmataloutta niin, että ensin siteerattiin marxismis-leninismien klassikkoja siitä, kuinka systeemin pitäisi toimia ja sitten todistettiin esimerkeillä, ettei systeemi niin toimikaan. Täten pystyttiin osoittamaan systeemin mahdottomuus, pikainen romahdus tms. Kun lama jatkuu markkinatalousmaissa ja kilpaileva systeemi on osoittautunut sitkeähenkiseksi, ovat tämän tyyppiset ennustukset käyneet vähiin. Novekaan ei sellaiseen lankea, hän tutkii suunnitelmataloutta sen omista rakenteista käsin. Systeemistä löytyy tietenkin paljon epäoptimaalisuutta ja ristiriitaisuuksia mutta Nove ei salaile myöskään sen etuja. Sopivissa kohdin hän viittaa myös markkinatalouden heikkouksiin ja epäkohtiin. Nykyinen lama antaakin tähän runsaammin aineistoa kuin aikaisemmin kirjoitettuihin teoksiin. Noven kirja antaa vaikutelman pätevydestä ja pyrkimyksestä objektiivisuuteen vaikkakin suurin osa kirjaa kuvaillee epäkohtia ja puutteita. Näitähän esittää runsaasti myös Itä-Euroopan (ei niinkään Neuvostoliiton) taloudellisen lehdistön palstoilla. Nove pystyy antamaan kuitenkin paljon uutta ainakin läntiseen keskusteluun suunnitelmataloudesta. Kirjan rikkaasta analyysistä poimin seuraavassa muutamia ongelmaryhmiä.

Läntisessä kirjallisuudessa on yleensä korostettu neuvostotalouden perusongelmien johtuvan ylikeskittyneisyydestä ja kilpailun puutteesta, mistä seuraa mm. hintasysteemin vajaatoiminta ja resurssien epäoptimaalinen allokointi. Hintasysteemin sijasta Nove, kuten monet itä-eurooppalaiset tutkijatkin, esittää, että suurin ongelma nykyään kuluttajan/käyttäjän kannalta on se, ettei tehdas ole vastuussa tavaran toimituksesta tilaajalle vaan hierarkiassa ylemmille elimille tuotantonormin täyttämisestä. Usein normi on helpompi täyttää toimittamalla jotain muuta kuin on tilattu (esim. huonompaa laatua). Tehdas joutuu tällöin tosin maksamaan sopimussakon mutta se on pienempi paha kuin normin täyttämättä jättäminen, joka voi merkitä esim. palkan alennusta. Lisäksi koska päätöksenteko on keskitetty ei tilaajalla yleensä ole oikeutta

valita hänelle mieluisampaa tavaran toimitajaa.

Systeemin ylikeskittyneisyys on ongelma, johon törmätään kaikkialla. Kun neuvostotaloudessa on useita miljoonia tuotenimikkeitä, joiden input-output-suhteet täytyisi keskusjohtoisesti optimoida, ovat häiriöt väistämättömiä. Tämän takia onkin eri maissa ryhdytty ns. talousreformeihin. Neuvostoliiton reformit ovat Noven mielestä, ja hän siteeraa itä-eurooppalaisia ekonomisteja, olleet hyvin varovaisia. Muualla, etenkin Unkarissa, on lähdetty soveltamaan erilaisia markkinasosialismien malleja. Nove pitää Unkarin systeemiä toistaiseksi onnistuneimpana.

Taloussysteemien ja ideologioiden välisessä kilpailussa voitto hämmöttää sille, joka saavuttaa korkeamman tuottavuuden. Tämä on taas pitkälti kiinni investointien tuottavuudesta. Investointeja käsittelevä luku on lyhyt mutta kirjan kiinnostavimpia. Nove toteaa modernin investointikriteerijäätelyn syntyneen Neuvostoliitossa vaikka Stalin katkaisikin teoreettiset kehittelyt sen tiimoilta. Nove analysoi nasevasti investointiproblematiikkaa neuvostosysteemissä vetäen rinnalle läntisen ajattelun puutteita. Tähän liittyvää on myös ongelma teknisestä kehityksestä ja innovaatioiden soveltamisesta tuotantoon, mikä usein saa osakseen yllättävää vastustusta.

Noven kirja on aiheensa hyvin kattava ja käy vaikkapa pienestä keskusjohtoisesta taloussysteemien tietosanakirjasta. Tuskinpa kellään, joka joutuu näiden kysymysten kanssa tekemisiin, on varaa olla lukematta Novea. Vaikka hänen otteensa aiheeseen on kriittinen ja ongelmakeskeinen ei hän totea systeemiä elinkelvottomaksi, kuten oli tapana takavuosina. Vääriä profettoja on ollut jo liikaa ja kapitalisminkin kilto on näinä aikoina himmenemässä joten kovin rohkeisiin johtopäätöksiin ei ole ollut aihetta.

Vallankumouksen emämaassa ja eurokommunismien tyyssijassa Ranskassa on keskustelu sosialismista ja Neuvostoliitosta ollut aina vilkasta niin kannattajien kuin vastustajienkin keskuudessa. Omakohtaisen kokemuksen tai kielitaidon puute ei ole

estänyt suoltamasta monisatasivuisiakaan spekulatioita sosialistimaista ja niiden kehityksestä. Tästä on esimerkkinä sarja Liberté 2000, jossa on ilmestynyt mm. L'Express-lehden kolumnistin J. F. Revelin huomiota herättänyt sosialismin analyysi La tentation totalitaire (Totalitarismin houkutus). Jatkona ilmestyi v. 1976 nuoren historioitsijan Emmanuel Toddin La chute finale (Lopullinen romahdus), alaotsikkona Essee Neuvostoliiton vaikutusalueen hajoamisesta. Teos sai kiittäviä arvosteluja mm. L'Express-lehdessä ja Toddia siteerattiin siinä jonkinlaisena specialistina ja käytettiin mm. erään toisinajattelevan haastattelijana. Lukija tarttuukin tietyin odotuksin tähän jännittävän tuntuiseen teokseen. Pystyykö nuori ranskalainen profeetta ennakoimaan neuvostojärjestelmän pikaisen tuhon? Jo muutaman sivun luettua huomaa, että ei pysty. Loogisen, faktoihin perustuvan todistelun sijasta kirjoittaja turvautuu jonkinlaiseen tajunnanvirtatekniikkaan, jossa mielteet lienevät kehkeytyneet länsimaisen sovjetologian latteuksista ja muutamien »toisinajattelevien» kirjoituksista. Tästäkin olisi vielä voinut saada kokoon jotain siedettävää, vaikkakaan ei oma-

peräistä eikä rakentavaa, jos väitteitä olisi pyritty perustelemaan uskottavalla materiaalilla. Sitä ei ole tehty vaan esille tuodut epäkohdat dokumentoidaan viittauksilla kaunokirjallisuuteen, radio Jerevan-tyyppiin vitseihin tai itse seipettyihin tilastoihin (s. 122). Lisäksi löytyy miltei joka toiselta sivulta väitteitä, jotka ovat joko vääriä (»elintaso on noussut SNTL:ssa sodan jälkeen hyvin vähän» s. 100 »Tšekkoslovakia ja Unkari ovat maita, joissa hinnat ja palkat on vapautettu eniten» s. 135) tai typeriä huitaisuja (»milloinkaan ei mikään muu hallintosysteemi, ts. neuvostolainen, ole tuonut jollekin kansakunnalle niin paljon kärsimystä» s. 197).

On arvoituksellista, miksi aikana, jolloin Itä-Euroopasta on saatavissa yhä enemmän tietoa, myös kriittistä, lykätään tällainen teos markkinoille. Kirja on liian heppoinen edes kunnolliseen neuvostovastaiseen propagandaan mutta panee kyllä epäilemään Ranskan sovjetologian nykyistä tilaa. Reilu suomalainen itsesensuuri voisi välillä nostaa tietyn keskieurooppalaisen kirjoittelun tasoa.

Jarmo Eronen